

UDC 330.34: 37

JEL classification: I28, O10

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2023.01.008>

Олена ГАРАЩУК,

доктор економічних наук,
професор кафедри менеджменту ім. І. А. Маркіної,
Полтавський державний аграрний університет,
вул Сковороди, 1/3, м. Полтава, Україна,
e-mail: mon7@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5572-5357>

Віра КУЦЕНКО,

доктор економічних наук, професор,
головний науковий співробітник,
ДУ«Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку НАН України»,
бул. Тараса Шевченка, 60, м. Київ, Україна,
e-mail: kutsenkovira@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3102-0744>

РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ ЯК НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНА ДОМІНАНТА СОЦІАЛЬНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Гаращук О., Куценко В. Реформування освітньої сфери як науково-технологічна домінанта соціальної реконструкції суспільства. *Вісник економіки*. 2023. Вип. 1. С. 8–19. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2023.01.008>

Garashchuk, O., Kutsenko, V. (2023). Reformuvannia osvitnoi sfery yak naukovotekhnolohichna dominanta sotsialnoi rekonstruktsii suspilstva [Reforming the education sphere as a scientific and technological dominant of the social reconstruction in the society]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 1, 8–19. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2023.01.008>

Анотація

Вступ. Російське вторгнення в Україну є руйнівним чинником для соціально-економічного розвитку нашої держави. Подоланню наслідків дії зазначеного чинника сприяє освітня сфера, що в нинішніх умовах передбачає необхідність її реформування на сучасних інноваційних засадах, яке сприяло би відповідній соціальній реконструкції українського суспільства.

Мета дослідження. Метою дослідження, якому присвячена стаття, є обґрунтування оптимальних підходів до реформування освіти в контексті поліпшення підготовки кадрів, успішне використання яких сприяло би подоланню

© Олена Гаращук, Віра Куценко, 2023.

загроз соціально-економічного розвитку України та соціальній реконструкції суспільства.

Методи дослідження. Для розкриття поставленої мети використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, серед яких методи аналізу та синтезу, системного аналізу, аналогій, економіко-статистичні методи.

Результати дослідження. Розкрито небезпеки і загрози для розвитку не лише економіки, а й освіти України. Особлива увага приділена підготовці кадрів, що її рівень відображає індекс людського розвитку та якість людського капіталу. Також зазначається, що згідно з останніми показниками Україна суттєво відстає від США та багатьох європейських країн. Натомість реформування вітчизняної освітньої сфери дасть змогу подолати цю проблему. У зв'язку з цим наводяться шляхи та механізми підвищення якості освітніх послуг і покращення підготовки кадрів. Підкреслюється, що в результаті вказаного підходу реформована освітня сфера забезпечить успішну реконструкцію українського суспільства.

Перспективи подальших досліджень. Надалі перспективним є дослідження проблем подальшого вдосконалення системи підготовки кадрів у напрямку динамічного розвитку реформованої освітньої галузі, що передусім передбачає забезпечення науково-технологічної домінанти та структури освітньої галузі, вдосконалення її відповідно до вимог інноваційного розвитку економіки й суспільства, а також формування сучасної системи безперервної освіти, яка охоплює всі ланки, в т. ч. перепідготовку кадрів, і може швидко адаптуватися до змін на ринку праці відповідно до вимог роботодавця.

Ключові слова: соціальна інфраструктура, гуманітарна катастрофа, індекс людського розвитку, модернізація освіти, модель навчальної діяльності освітнього працівника, домінанта.

Формули: 0; рис. 2; табл. 1; бібл.: 13.

Olena GARASHCHUK,

D.Sc. (Economics), Professor,

Professor of the Department of Management named after I. A. Markinoi,

Poltava State Agrarian University,

13 Skovorody St., Poltava, Ukraine,

e-mail: mon7@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5572-5357>

Vira KUTSENKO,

D.Sc. (Economics), Professor,

Chief Researcher PI "Institute of Environmental Economics

and Sustainable Development of the NAS of Ukraine",

60 Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine,

e-mail: kutsenkovira@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3102-0744>

REFORMING THE EDUCATION SPHERE AS A SCIENTIFIC AND TECHNOLOGICAL DOMINANT IN THE SOCIAL RECONSTRUCTION OF SOCIETY

Abstract

Introduction. *The Russian invasion of Ukraine is a destructive factor for the socio-economic development of our country. Overcoming the effects of the mentioned factor is facilitated by the educational sphere, which in the current conditions requires its reformation on the basis of modern innovation, which would contribute to the appropriate social reconstruction of Ukrainian society.*

Purpose. *The purpose of the research to which the article is devoted is the justification of optimal approaches to reforming education in the context of improving personnel training, the successful use of which would contribute to overcoming threats to the socio-economic development of Ukraine and the social reconstruction of society.*

Methods. *General scientific and special methods of scientific knowledge were used to reveal the set goal, including methods of analysis and synthesis, system analysis, analogies, economic and statistical methods.*

Results. *The article reveals the dangers and threats that exist today for the development of not only the economy, but also the education of Ukraine. Special attention is paid to personnel training, which reflects the human development index and the quality of human capital. It is also noted that according to the latest indicators, Ukraine significantly lags behind the USA and many European countries. Instead, the reform of the domestic educational sphere should overcome this lag. In this connection, the ways and mechanisms of improving the quality of educational services and improving personnel training are given. It is emphasized that as a result of this approach, the reformed educational sphere will ensure the successful reconstruction of Ukrainian society.*

Perspectives. *In the future, it is promising to study the problems of further improvement of the personnel training system in the direction of the dynamic development of the reformed educational sector, which primarily involves ensuring the scientific and technological dominance and structure of the educational sector, bringing it into line with the requirements of the innovative development of the economy and society, as well as the formation of a modern system of continuous education, which includes all links, including personnel retraining, and can quickly adapt to changes in the labor market in accordance with the employer's requirements.*

Keywords: *social infrastructure, humanitarian disaster, human development index, modernization of education, model of educational activity of an educational worker, dominant.*

Formulas: 0; fig.: 2; tabl.: 1; bibl.: 13.

JEL classification: I28, O10

*«Не існує жодної такої вершини,
якої б не могла досягти наполегливість».
Чарльз Діккенс.*

Постановка проблеми. Головною продуктивною силою суспільства є, безперечно, працівник з його освітньою, професійною підготовкою, досвідом, здібностями і навичками. Водночас російсько-українська війна має руйнівний вплив на зазначені характеристики, на соціальне життя та інфраструктуру системи освіти, негативно впливає на забезпечення основних життєво необхідних послуг, які надаються населенню [1; 2; 3]. Прямі втрати соціальної інфраструктури в Україні лише в сфері освіти уже на 1 вересня 2022 р. становили 7,0 млрд дол. Зруйновано 810 та пошкоджено 1639 об'єктів освітньої інфраструктури [4].

Гуманітарна катастрофа, пов'язана із війною, загалом призвела до того, що значна частина людей втратила надійну роботу, житло, відбувається швидке поповнення соціально незахищених груп населення, що потребують підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед тих, хто забезпечує надання зазначеної підтримки, гідне місце посідають кадри освітньої сфери, діяльність яких спрямована на підготовку кадрів для всіх сфер економіки. Адже загалом загальною умовою підготовки людини до праці є освітня сфера, навчання, рівень якого визначається вимогами виробництва, станом розвитку науки, техніки, культури.

Проблеми, пов'язані з розвитком системи підготовки кадрів, досліджували: Ю. Бутусов, Б. Данилишин, М. Долішній, Р. Зварич, Я. Каменський, В. Кремень, С. Магда, І. Садова, О. Сушко, В. Трофимович, Л. Чекаленко, Л. Шкляр та ін. Проте все це є багато таких проблем, які потребують дослідження, – обґрунтування оптимальних підходів до реформування освіти в контексті поліпшення підготовки кадрів, успішне використання яких сприяло би подоланню загроз соціально-економічного розвитку України та соціальної реконструкції суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом російсько-української війни освітня сфера, зокрема система підготовки кадрів, в Україні зазнала значного впливу негативних процесів. Велика частина викладачів та дослідницьких кадрів залишили українські навчальні заклади, наукової установи, що негативно позначилось на соціально-економічному розвитку країни. Адже освіта – це така ланка економіки, на яку покладена відповідальність за забезпечення модернізації економіки, досягнення гідної позиції країни в технологічній та інтелектуальній конкуренції. Наразі Україна значно відстає від багатьох європейських країн, а також від США за індексом людського розвитку, що суттєво впливає на економічні та соціальні показники розвитку (рис. 1).

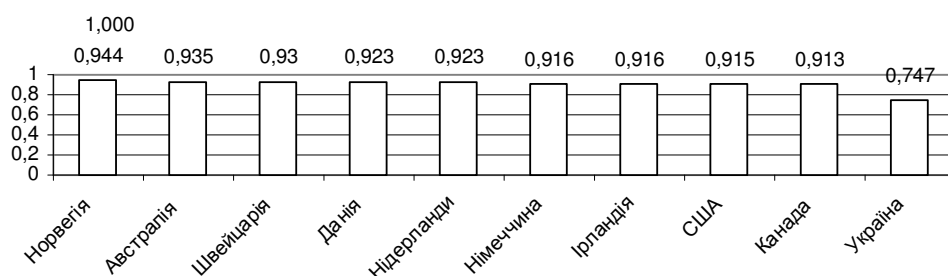

Рис. 1. Індекс людського розвитку окремих країн Євросоюзу (2015 р.)
Джерело: розроблено авторами на основі [5].

Індекс людського розвитку – це інтегральний показник, який використовують для порівняння та вимірювання рівня життя, грамотності, освіченості, довголіття населення в різних країнах світу. Зростанню значення цього показника сприяє модернізація освіти – тобто введення, впровадження новацій, які відповідають сучасним вимогам. Отже, це процес часткового оновлення, заміни застарілого устаткування (машин, механізмів, обладнання, приладів тощо), технічне й технологічне переоснащення, тобто перехід на інноваційний шлях розвитку. Таким чином, інновація як науково-технологічна домінанта соціально-економічного розвитку значною мірою залежить від розвитку освіти, перш за все вищої, від підготовки кадрів [6; 7].

Ринок, ринкова ситуація вносять зміни у систему підготовки кадрів, передбачають необхідність забезпечення високої якості останнього. Досягненню цього сприяє гнучка та ефективна система освіти, з розвитком якої пов'язаний перехід економіки на інтенсивний шлях розвитку, на досягнення постійного підвищення рівня та якості життя населення.

Тож не дивно, що економічне зростання в Україні пов'язане з якісними змінами у підготовці кадрів – важливої складової освітньої сфери, активним використанням у навчальному процесі найновіших технологій.

Водночас простежується зниження якості освіти. На це вказують дані про зменшення кількості іноземних студентів у закладах вищої освіти України та про зростання кількості безробітних серед осіб з вищою освітою.

Зрозуміло, що підготовка кадрів має відповідати міжнародним стандартам. Досягненню зазначеного, як засвідчує світова практика, сприяє конкуренція у сфері освіти, що чітко простежується на ринку освітніх послуг та обумовлює необхідність постійного оновлення навчальних технологій; прискореного освоєння інновацій; швидкої адаптації до запитів і вимог динамічно змінюваного середовища; активного впровадження інноваційних технологій навчання.

Важливим також є забезпечення ефективного використання потенційних можливостей Інтернету, що відкриває нові можливості для вдосконалення освітньої системи і дає змогу по-новому підійти до реалізації таких кроків:

- здійснення постійного контролю за ступенем засвоєння учнями, студентами навчального матеріалу;
- розвитку в учнів навичок самостійного навчання;
- створення умов для розвитку інтелектуальних здібностей студентів і творчої праці викладачів;
- забезпечення варіативного навчання шляхом моделювання матеріалів для навчальних курсів;
- успішного використання індивідуальних освітніх програм;
- інтеграції вітчизняної і зарубіжної системи освіти з наданням учням, студентам можливості отримання освіти як в Україні, так і за кордоном.

До речі, майже 20% студентів використовують інформацію з Інтернету для підготовки до занять, що сприяє ефективному використанню ресурсів освітньої сфери, у т. ч. кадрових. Особливо ефективними є інформаційно-комунікаційні технології, зокрема: кейс-технології; бенчмаркінг; тренінги особистісного і професійного зростання; організаційно-діяльнісні ігри; проблемно-проектно-орієнтовані види навчання (творчі

майстерні, практичні та ситуаційні сесії, міждисциплінарні проєкти відповідно до рекламних запитів замовників, участь студентів у роботі бізнес-інкубаторів) [8; 9; 10].

Водночас кількість осіб, які навчаються у закладах освіти України, постійно зменшується, зокрема у розрахунку на 10 тис. населення (табл. 1). Насамперед на це впливає з демографічним ресурсом, тобто зменшення кількості населення відповідного віку.

Таблиця 1

Кількість осіб, які навчались у закладах освіти, на початок навчального року на 10 тис. населення, тис.

Показник	2000/01	2005/06	2010/11	2015/16	2020/21
У закладах загальної середньої освіти	1383	1151	939	885	1013
У закладах професійної (професійно-технічної) освіти	107	106	95	71	59
У закладах фахової передвищої освіти	–	–	–	–	40
У закладах вищої освіти	557	578	544	375	275

Джерело: [11, с. 113].

Зрозуміло, що серед ресурсів, успішне використання яких сприяє підвищенню якості освітньої діяльності, особливо важлива роль відводиться якісному потенціалу науково-педагогічного складу. Останнім часом, особливо в умовах російсько-української війни, простежується зниження рівня його кваліфікації, у т. ч. внаслідок виїзду докторів і кандидатів наук за межі України. Відбувається також вплив перспективної творчої молоді в інші галузі економіки, оскільки заробітна плата в освіті, на жаль, не стимулює їхнього повернення до праці в цій галузі. Також значна частина професорсько-викладацького складу працює на півтори і більше ставки одночасно в декількох навчальних закладах. За таких умов часу на наукову діяльність, на підвищення кваліфікації в них практично немає. Це негативно впливає на ефективність використання людських знань, розвиток наукомістких виробництв і нових фундаментальних відкриттів.

Для покращення підготовки кадрів у багатьох країнах залучають роботодавців, зокрема щодо їхньої участі у виробничому навчанні, використовуючи такі механізми:

– державні субсидії виробництву, на яких працедавці створюють додаткові навчальні місця для здійснення виробничого навчання та навчання на робочому місці;

– створення відповідних фондів, куди працедавці перераховують певний відсоток від фонду заробітної плати. Це також здійснюється для відшкодування тим підприємствам, які забезпечують навчання співробітників, більшої частини витрат на допомогу під час навчання (таким чином відбувається перерозподіл засобів на користь компаній, які займаються навчанням);

– створення в рамках колективних договорів навчальних фондів, активи яких формуються або з початку на фонд заробітної плати, або за рахунок державних субсидій;

– надання позик для організації курсів перенавчання і перепідготовки висококваліфікованих працівників з метою подолання нестачі кваліфікованих кадрів, необхідних для розвитку високотехнологічної промисловості;

– державні дотації на навчання на робочому місці;

– податкові пільги підприємствам, на яких забезпечується поетапне підвищення освітньо-професійного рівня працівників тощо.

Водночас вітчизняна система професійного навчання кадрів на виробництві залишається в недорозвинутому стані, а отже, потребує розбудови та вдосконалення. Значна частина підприємств в Україні характеризується відсутністю чіткої стратегії розвитку персоналу. Особливо це характерно для умов економічної та соціальної нестабільності, коли відсутні тенденції щодо інноваційного розвитку високотехнологічних галузей економіки, а також реальних стимулів для активного впровадження сучасних технологій на більшості підприємств господарського комплексу.

Подоланню негативних тенденцій у підготовці кадрів має сприяти:

– забезпечення взаємодії ринку освітніх послуг і ринку праці, розмежування їх сфер та відповідальності, пов'язаних із плануванням, набуттям, оцінюванням і визнанням кваліфікації;

– гармонізація кваліфікації України та інших країн через європейську рамку кваліфікацій;

– сприяння здійсненню безпосереднього професійного навчання впродовж життя;

– забезпечення управління процесами моніторингу, планування, набуття, оцінювання якості, визнання кваліфікацій та створення структури кваліфікацій;

– створення інституцій з незалежного оцінювання якості знань, умінь, навичок і компетенцій випускників професійних навчальних закладів, а також найкращих працівників, які виявляють бажання підтвердити (підвищити) свою кваліфікацію, набути шляхом інформаційного навчання, у т. ч. в самоосвіті;

– передавання низки повноважень у сфері національної системи кваліфікації на регіональний рівень управління, розмежування відповідних функцій між центральними органами виконавчої влади, до повноваження яких належить підготовка і працевлаштування фахівців, та соціальними партнерами з метою задоволення потреб роботодавців, збалансування попиту та пропозиції на ринку праці [12; 13].

Світова практика свідчить, що для вдосконалення системи професійно-технічної освіти відповідно до сучасних вимог необхідно:

– створити умови для професійної самореалізації особистості, задоволення її потреб у відповідних послугах упродовж усього життя, що зумовлює ефективне виконання функцій із забезпечення потреб економіки у кваліфікованих робітничих кадрах;

– розробити якісно нову стратегію підготовки робітничих кадрів з чітко визначеними завданнями та пріоритетами, які сприяли б комплексно-змістовній перебудові професійно-технічної освіти;

– обґрунтувати нормативно-правове забезпечення і створення відповідних управлінських структур та фінансові механізми надання освітніх послуг;

– забезпечити інноваційний зміст професійно-технічної освіти;

-
- впровадити нові форми співробітництва професійної освіти, промисловості та бізнесу;
 - активно застосовувати інформаційно-комунікаційні технології у навчально-виробничому процесі;
 - постійно поліпшувати навчально-технічну базу системи професійно-технічної освіти та удосконалювати її відповідно до нормативної бази.

Реалізації вищезазначеного сприятиме сформована модель навчальної діяльності педагогічного працівника (рис. 2).

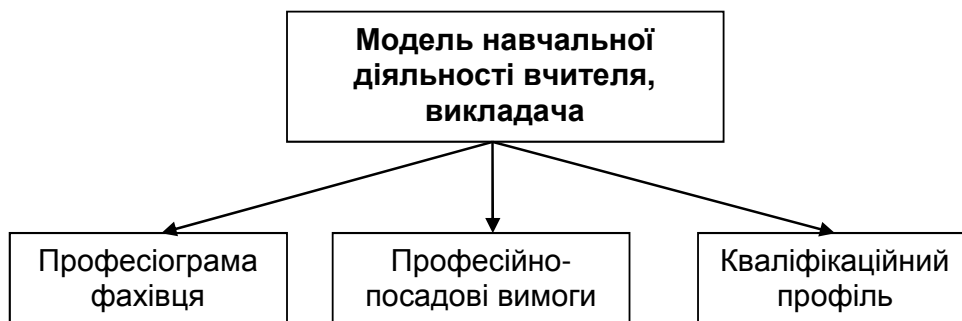

Рис. 2. Основні складові моделі навчальної діяльності педагогічного працівника
Джерело: розроблено авторами.

Реформуванню освітньої сфери, зокрема в контексті підвищення якості підготовки кадрів, як підтверджує практика, також сприяє міжнародна співпраця закладів вищої освіти, входження України як асоційованого члена до міжнародних консорціумів. Відповідно, взявши участь у спільних проєктах, ЗВО України адаптуються до провідної світової інноваційної практики й більш активно вдосконалюють свою структуру.

Значні надії в контексті підвищення ефективності діяльності закладів вищої освіти покладаються на успішне поєднання у кожному такому закладі освіти та науки. В рамках цього навчальні програми мають втілювати новаторський, перспективний характер і забезпечити якісний прорив у розвитку вищої школи, що спрямовано на формування майбутнього шляхом становлення особистості. Синергетичний підхід щодо поєднання освіти та науки дає змогу сформувати особистий образ людини, відмінний від інших. Для цього можуть бути використані такі підходи: адаптивний, індивідуально-діагностичний, корекційний, проєктний, реалізуючий тощо.

У вказаному контексті важливу роль відіграє діяльність ЮНЕСКО, яка намагається розробити стандарти освіти, зокрема принципи із забезпечення якості у сфері транскордонної вищої освіти. Зрозуміло, що оцінити якість і визначити кваліфікацію – важке завдання щодо забезпечення розбудови цілісної системи освіти впродовж усього життя.

Це важливий крок щодо включення української освітньої сфери в європейський освітній простір, в основі чого є простий постулат про те, що зміст освіти має відповідати певному стандарту якості й лише тоді можуть бути забезпечені порівнянність і визнання результатів освіти, що отримані як в Україні, так і в Європі.

Також підвищити якість освіти і підготовки кадрів має система стимулів для тих, хто навчається, наприклад стипендії Президента України молодим науковцям, іменні стипендії М. С. Грушевського, академічні стипендії імені В. Гетьмана тощо.

У перспективі в контексті підвищення якості освіти та підготовки кадрів потрібно приділити значну увагу, окрім навчальної, також виховній функції освітньої діяльності, що спрямована на формування особистості нинішнього століття. В цих умовах першочерговими проблемами людства є чинники трансформації основних технологій, а головним здобутком визнається досягнення вертикалі безперервної освіти.

Отже, пропаганда передових досягнень у цьому колі завдань – це головна ознака сьогодення. Прискоренню цього процесу, на наш погляд, має сприяти:

- посилення ролі держави в регулюванні розвитку освіти, зокрема вищої;
- забезпечення раціонального розподілу та використання ресурсів, спрямованих на розвиток освіти;
- досягнення прямого економічного ефекту від вкладення фінансових ресурсів у підготовку фахівців, затребуваних на ринку праці та в перспективних наукових галузях;
- скорочення мережі навчальних закладів, які не забезпечують підготовку конкурентоспроможних фахівців;
- створення потужних освітньо-наукових центрів, здатних забезпечити прорив у розвитку фундаментальної науки у сфері освіти та підготовки кадрів, досягнення ними високого рівня конкурентоспроможності на світовій арені;
- розподіл відповідальності між закладами освіти щодо здійснення державної освітньої політики стосовно розширення доступу якісної освіти по всій території України;
- постійне вдосконалення навчальних програм і методів навчання.

Такі елементи реформування освіти, на наш погляд, сприятимуть підвищенню результативності освітньої діяльності як умови збереження статусу навчальних закладів як на ринку освітніх послуг, так і на ринку праці.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, динамічний розвиток реформування освітньої галузі, вдосконалення системи підготовки кадрів надалі мають бути спрямовані на:

- досягнення високої якості підготовки кадрів та ефективності управління навчальними закладами;
- вдосконалення науково-технологічної домінанти та структури освітньої галузі, вдосконалення її відповідно до вимог інноваційного розвитку економіки й суспільства;
- забезпечення доступності якісних освітніх послуг незалежно від доходів і місця проживання тих, хто бажає здобути вищу освіту;
- формування сучасної системи безперервної освіти, яка включає всі ланки, в т. ч. перепідготовку кадрів, і може швидко адаптуватися до змін на ринку праці відповідно до вимог роботодавця.

Адже, як показує світова практика, лише висококваліфіковані, мобільні фахівці можуть забезпечити економічне зростання, а також зміну стратегічних пріоритетів розвитку країни. Тому в цих умовах американські компанії вважають, що навчання персоналу має охоплювати такі аспекти:

-
- забезпечити тих, хто навчається, конкретними знаннями й навичками, які потім будуть використані в процесі їхньої професійної діяльності;
 - мати достатньо універсальний характер, щоб отриману кваліфікацію можна було використати на різних ділянках виробництва;
 - сприяти реалізації стратегічних цілей фірми, підприємства;
 - розглядатися як подвійні інвестиції в людину й у виробництво, як ресурс мобілізації творчих сил суспільства.

Іншими словами, все зазначене вище підтверджує, що майбутнє України формується у реформованих закладах освітньої сфери.

Література

1. Трофимович В. Російська агресія проти України як загроза світовій системі безпеки. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Історичні науки. 2017. Вип. 26. С. 135–142.
2. Світова гібридна війна: український фронт : моногр. ; за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.
3. Майборода О. Консолідація українського суспільства в умовах російської агресії: проблема пошуку оптимальних політичних рішень. Наукової записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2017. Вип. 5–6 (91-92). С. 138–157.
4. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнування внаслідок військової агресії росії проти України станом на 1 вересня 2022 року. Вересень 2022. 41 с. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/10/Sep22_FINAL_Sep1_Damages-Report.pdf
5. Human Development Report 2015: Work for Human Development. United Nations. United Nations Development Programme (UNDR), 2016. 288 p.
6. Економічна енциклопедія : у 3 т. ; відп. ред. С. В. Мочерний. Т. 2. Київ : Видавничий центр «Академія». 2010. 848 с
7. Гарашук О. В., Куценко В. І. Інноваційний компонент соціальної безпеки – пріоритет розвитку України. Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2022. 160 с.
8. Куценко В. І. Соціальний вектор економічного розвитку : моногр. ; під наук. ред. д. е. н., проф., акад. НАН України Б. М. Данилишина. НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. Київ : Наукова думка, 2010. 736 с.
9. Чечель А. О., Тарасенко Д. Л., Сухова К. К. Реалії та перспективи розвитку соціальної сфери в умовах децентралізації. В зб.: Проблеми та перспективи розвитку державного управління в умовах реформування : колект. моногр. ; заг. ред. А.О. Чечель, Є.В. Хлобистов. Бельско-Бяла (Польща): Вища школа економіки та гуманітаристики, 2017. С. 272–287.
10. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Збірник наукових праць Інституту соціології НАН України. 2016. Вип. 3(17). 547 с.
11. Статистичний щорічник України за 2020 рік; Державна служба статистики України. Київ, 2021. 455 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/Yearbook_2020.pdf

12. Мірошниченко О. Ю. Національна система кваліфікацій як засіб формування кваліфікаційних кадрів для базових галузей промисловості України / Проблема ефективного використання та професійно-технічної підготовки кадрів промислового сектору економіки України: доповіді міжнар. наук.-практ. конф. ; м. Київ, 28–29 лист. 2007 р.: у 2 т.; голова ред. кол. Б. М. Данилишин. Рада по вивч. прод. сил України НАН України, Конфедерація роботодавців України, Консорціум «Індустріальна група». Київ: РВПС України НАН України, 2008. Т. 1. С. 21.
13. Розвиток соціальної сфери України на шляху євроінтеграції. Шифр «Надія Маріуполю». 36 с. URL: <https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/b9ad27be2dc9ed49644581f48c60abe8.pdf>

References

1. Trofymovych, V. (2017). Rosiys'ka ahresiya proty Ukrayiny yak zahroza svitoviy systemi bezpeky [Russian aggression against Ukraine as a threat to the world security system]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiya". Seriya: Istorychni nauky - Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Historical sciences*, 26, 135-142 [in Ukrainian].
2. In general ed. V. P. Gorbulin (2017). Svitova hibrydna viyna: ukrayins'kyy front: monohr.[World hybrid war: Ukrainian front: monogr.]. Kyiv: National Institute of Strategic Studies [in Ukrainian].
3. Mayboroda, O. (2017). Konsolidatsiya ukrayins'koho suspil'stva v umovakh rosiys'koyi ahresiyi: problema poshuku optymal'nykh politychnykh rishen' [Consolidation of Ukrainian society in the conditions of Russian aggression: the problem of finding optimal political solutions]. *Naukovoyi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny - Scientific note of the Institute of Political and Ethnonational Studies named after I. F. Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 5-6 (91-92), 138-157 [in Ukrainian].
4. Zvit pro pryami zbytky infrastruktury vid ruynuvannya vnaslidok viys'kovoyi ahresiyi rosiyi proty Ukrayiny stanom na 1 veresnya 2022 roku [Report on direct damage to infrastructure from destruction as a result of Russia's military aggression against Ukraine as of September 1, 2022]. Retrieved from: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/10/Sep22_FINAL_Sep1_Damages-Report.pdf [in Ukrainian].
5. United Nations (2016). Human Development Report 2015: Work for Human Development. United Nations Development Programme (UNDR).
6. Responsible editor S. V. Mochernyy (2010). Ekonomichna entsyklopediya: u 3 t. [Economic encyclopedia: in 3 volumes]. Volume 2. Kyiv: Publishing center "Akademiya" [in Ukrainian].
7. Garashchuk, O. V. & Kutsenko, V. I. (2022). Innovatsiynyy komponent sotsial'noyi bezpeky – priorytet rozvytku Ukrayiny [The innovative component of social security is a priority of Ukraine's development]. Chernihiv: Public joint-stock company The poligraphic and publishing complex Desna [in Ukrainian].

-
8. Kutsenko, V. I. (2010). Sotsial'nyy vektor ekonomichnoho rozvytku: monohrafiya [Social vector of economic development: monograph]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
 9. Chechel', A. O., Tarasenko, D. L., Sukhova, K. K. (2017). Realiyi ta perspektyvy rozvytku sotsial'noyi sfery v umovakh detsentralizatsiyi [Realities and prospects of the development of the social sphere in conditions of decentralization]. Problemy ta perspektyvy rozvytku derzhavnoho upravlinnya v umovakh reformuvannya: kolektyvna monohr. - Problems and prospects of the development of public administration in the conditions of reform: a collective monogr. Bielsko-Biala: Higher School of Economics and Humanitarian Studies [in Ukrainian].
 10. Ukrayins'ke suspil'stvo: monitorynh sotsial'nykh zmin. *Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu sotsiologiyi NAN Ukrayiny (2016)* [Ukrainian society: monitoring social changes. Collection of scientific works of the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine], 3 (17) [in Ukrainian].
 11. State Statistics Service of Ukraine (2021). Statystychnyy shchorichnyk Ukrayiny za 2020 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2020]. Kyiv. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/Yearbook_2020.pdf [in Ukrainian].
 12. Miroshnychenko, O. Yu. (2008). Natsional'na systema kvalifikatsiy yak zasib formuvannya kvalifikatsiynykh kadriv dlya bazovykh haluzey promyslovosti Ukrayiny [The national system of qualifications as a means of forming qualified personnel for the basic industries of Ukraine]. Problema efektyvnoho vykorystannya ta profesiyno-tekhnichnoyi pidhotovky kadriv promyslovoho sektoru ekonomiky Ukrayiny: dopovidi mizh narodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi; m. Kyiv, 28-29 lystopada 2007 r.: u 2 t. - The problem of effective use and professional and technical training of personnel of the industrial sector of the economy of Ukraine: reports of the international scientific and practical conference; Kyiv, November 28-29, 2007: in 2 volumes]. Volume 1. Kyiv: The Council for the Study of Productive Forces of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, 21 [in Ukrainian].
 13. Rozvytok sotsial'noyi sfery Ukrayiny na shlyakhu yevrointehratsiyi. *Shyfr "Nadiya Mariupolyu"* [Development of the social sphere of Ukraine on the way to European integration. Cipher "Hope of Mariupol"]. Retrieved from: <https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/b9ad27be2dc9ed49644581f48c60abe8.pdf> [in Ukrainian].

Статтю отримано 31 січня 2023 р.
Article received January 31, 2023